

УДК 930.85 ((54).022 : 395.5)

МЕЩЕРЯКОВА ДАР'Я,

аспірантка Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

РОЛЬ УЧЕНИХ-ХРИСТІЯН ВІРМЕНЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В АРАБЬСЬКОМУ ХАЛІФАТІ

У статті автор аналізує місце й роль учених вірменського походження в Арабському халіфаті в період мусульманського завоювання Вірменії з використанням відомостей арабо-мусульманських історико-біографічних словників. Автор показує, що вірменські лікарі поряд із грецькими й сирійськими лікарями відіграли значну роль у справі ознайомлення народів арабського халіфату з давньогрецькою медичною літературою.

Ключові слова: Вірменія; Арабський халіфат; іслам; християнство; вчені.

Постановка проблеми. Біографічні відомості залишаються найбільш масовим джерелом, системне дослідження якого, на наш погляд, дозволяє розкрити сториони духовного й культурного життя країн Халіфату, що не знайшли свого висвітлення в історичній літературі, а також піддати історичному розгляду багато проблем, по яких дослідники обмежилися теоретичним тлумаченням. Вивчення культурної взаємодії Вірменії з іншими країнами Арабського халіфату є важливим питанням тому, що Вірменія була одним із найдавніших центрів світової цивілізації. Ролі й місцю вчених-немусульман в історії Арабського халіфату присвячено багато досліджень, але Закавказзю приділялося мало уваги. Арабське завоювання призвело до істотних змін у духовному та культурному житті регіону, а Вірменія, у свою чергу, внесла свої зміни в життя Халіфату.

Останні дослідження й публікації з проблеми. Джерелами необхідних відомостей є твори "Кітаб аль-Фіхріст" (987 р.) Ібн ан-Надіма [2], "Історія мудреців" ("Та'ріх аль-хукама") Ібн аль-Кіфті (пом. У 646/1248 р.) [12], "Джерела звісток про розряди лікарів" ("Уйун аль-ахбар фі табакат аль-атібба") Ібн Абі 'Усайбій'а (пом. У 668/1270 р.) [6], "Велика книга про дати смертей" ("Кітаб аль-вафі бі аль-вафайат") Халіла ас-Сафаді (пом. 764/1363 р.) [3]. Різні сторони взаємодії християнської та мусульманської культур у VIII-IX ст. розглядають А. Л. Дворкін [5], Е. М. Поснов [9] та ін. Серед західних авторів взаємини мусульманської та християнської культур, положення немусульманських релігій досліджували Робсон [13], Трітон [14] та ін. Значення роботи вірменських учених-медиків у середні віки вивчали Г. А. Аванесян [1], Т. С. Сорокіна [10], Н. В. Пігулевська [8]. Цінну інформацію про взаємини Вірменії та Арабського халіфату містить робота вірменського вченого А. Н. Тер-Гевондяна [11].

Серед частин проблеми, які потребують подальшого вивчення, є дослідження інформації, яку дають арабські історико-біографічні словники як найбільш достовірні й змістовні джерела, виокремлення вчених християнського віросповідання вірменського походження, аналіз інформації на достовірність. Надалі важливими завданнями є виокремлення інформації про відносини між представниками різних релігійних груп, ставлення представників влади до вчених-християн, їхнє місце в культурному й політичному житті Халіфату. Ця інформація сприяє розширенню інформативної бази щодо історії Арабського халіфату й Вірменії, пошук

спільного коріння сприяє культурному й політичному зближенню в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Араби остаточно підкорили Вірменію, Картлі й Албанію тільки на рубежі VII і VIII століття й об'єднали їх у рамках єдиної адміністративної одиниці під назвою Армінія. У складі Арабського Халіфату ці країни будуть перебувати до другої половини IX століття, коли на руїнах Армінії відродилися незалежні вірменські, грузинські та албанські держави епохи Багратидів. Це стало можливим не тільки через поступову децентралізацію Арабського халіфату в IX столітті. В умовах арабської влади вірмени змогли зберегти внутрішнє самоврядування, а в IX столітті разом з картлійцями та албанцями домоглися створення автономних спадкових князівств. Після повалення влади Халіфату (IX ст.) вірменський народ відновив свою державність. І це все при тому, що на відміну від взаємодії в науковій сфері, у політичній сфері відносини між Вірменією та країнами Арабського халіфату склалися непрості. Вірменський народ був перший, який (як народ у цілому) прийняв християнство. Вірменія вже у II столітті стала християнською країною [9, с. 126]. У 698-705 рр. Вірменія була підкорена арабами. Вірменів віднесли до зіммі - народів під заступництвом Халіфату, до зіммі відносили європейців і християн у цілому [4, с. 28]. Коли ми говоримо про ранню історію Вірменії та Грузії, ми знову бачимо трагічну історію невеликих народів, затиснутих між великими імперіями. Подальша історія обох кавказьких націй сповнена трагічних епізодів не тільки через агресивні устремління сусідніх імперій - Римської, Перської, Арабської, Монгольської та Оттоманської, - але також через взаємну недовіру й суперництво [5, с. 205]. Вірменія і Грузія, між якими ще в VII ст. стався церковний розрив, уже з релігійних спонукань підтримували культурні зв'язки з грецьким світом, але зазнавали також впливу мусульманської культури. У середні віки центри національної вірменської культури існували й за межами Вірменії. Серед них медична школа в Джунд-Шапурі (південь Ірану, територія Халіфату), де у VIII-IX ст. працювала знаменита династія вірменських лікарів Бохтішо [10, с. 311-315].

У ранньому середньовіччі у Вірменії були розвинені різні хірургічні операції. Вірменськими хірургами при операціях у V ст. застосовувалися як болезаспокійливі наркотичні засоби лактуарій, беладона, індійська конопля, мандрагора. З релігійною метою осіб, які чинили злочини проти суспільної моралі, кастрували. До нас

дійшли такі медичні інструменти, як бритви, пінцети, епіляторі, кюретки [1].

Згідно з повідомленням історика аль-Макрізі (1364-1442 рр.), перша відома лікарня в мусульманському світі була споруджена в часи Омейядів при халіфі аль-Валіді (705-715 рр.). Лікарня в сучасному розумінні цього слова з'явилася в Багдаді близько 800 р. З ініціативи халіфа Харун ар-Рашида її організував вірменський лікар-християнин з Джунді-Шапура Джабриїл ібн Бохтішо, третій у знаменитій династії Бохтішо. Його дід Джурджис ібн Джібраїл - засновник династії й глава лікарів медичної школи в Джунді-Шапурі - у 765 р. вилікував тяжко хворого халіфа аль-Мансура, якого ніхто не міг вилікувати. І незважаючи на те, що Джурджис ібн Бохтішо був християнином і не прийняв ісламу, халіф призначив його главою лікарів столиці Халіфату Багдада [6, с. 377]. Він і всі його нащадки протягом шести поколінь успішно служили придворними лікарями халіфів, були відомі в мусульманському світі й високо шанувалися правителями до початку XI ст. Нащадок Джурджиса Абусаел в X столітті був одним з учителів Ібн Сіні. Серед членів сім'ї Бохтішо було багато авторів, які створили перекладні й написали оригінальні медичні твори, що відіграли велику роль у розвитку медицини в арабських країнах. Детальні біографії членів цієї родини доводять, що нащадки Джурджиса ібн Бохтішо, зберігаючи вірність християнському віросповіданню, змогли побудувати кар'єру в Арабському халіфаті. Бохтішо ібн Джурджис, Бохтішо ібн Йухіна служили халіфу аль-Муктадіру, отримали багато нагород, земельних наділів і грошей [6]. Абу Сахладі ібн Бохтішо [6, с. 141], Джабриїл ібн Бохтішо [6, с. 377], Бохтішо ібн Джурджис працювали в лікарні Джунді-Шапура [12, с. 421; 3, с. 1359], Джабраїл ібн Бохтішо ібн Джурджис був відомим оратором [3, с. 115], Абу Махладі ібн Бохтішо (помер у 411 р.) славився як відомий лікар у Багдаді [12]. Об'ємна біографія Абу Халіба ібн Сафіра, лікаря знатного походження з Вірменії, містить інформацію про його життя, методи лікування, які він використовував, і про придворні інтриги, у яких він брав участь [6]. Сила медичних традицій у Вірменії була настільки великою, що ряд сирійських та арабських лікарів, які оселилися у Вірменії, писали свої медичні твори вірменською мовою, причому це відбувалося в такий час, коли арабська мова була офіційною науковою мовою медицини. Тут були створені умови для роботи дослідників. Як передає сирійський історик Абу аль-Фарадж, у X ст. арабський філософ Коста Баальбецький та інші були запрошені до Південної Вірменії (Васпуракану), де їм була надана можливість розгорнути наукову діяльність [12, с. 255]. Коста ібн Лука відомий як учений-енциклопедист, який займався медициною, філософією, математикою, механікою, музикою, астрономією, перекладами, а також, будучи у Вірменії, полемікою на захист християнства. Ібн ан-Надім та Ібн аль-Кіфті наводять довгий перелік його праць, зауважуючи, що цей список далеко не повний. Більшість цих трактатів медичного змісту, хоча найбільшу, "міжнародну" популярність Кості ібн Луці принесли філософські твори: у 1150 р. його книга "Рісала фі аль-фаркбейна ар-рух ва-н-нафс" була перекладена латиною й набула поширення в середньовічній Європі [12]. Як перекладач Коста ібн Лука займався вивченням філософської термінології. Він складав коментарі до перекладених ним праць, а в оригінальних творах уміло використовував метод наукового аналізу, запозичений ним із творів грецьких авторів. Також в Ібн аль-Кіфті знаходимо біографію Хануна ан-Насрані аз-Захай ат-Табі, який був відомим лікарем у Халіфаті й переїхав працювати до двору шаха Вірменії [12, с. 79].

Характерною рисою епохи Середньовіччя у Вірменії, як зазначає А. Н. Тер-Гевондян, є розвиток агіографії (мартирології). Пригнічення народу, жорстоке ставлення правителя до повстанців, пропозиція віровідступництва, відмова від цього й муки, потрапляння в руки завойовників давали багатий матеріал для творів про мучеників, яких було так багато. Улюбленою темою в агіографії був образ мусульманина, який прийняв християнство, що мало показати перевагу християнської віри над мусульманською [11, с. 229-230]. У їх зближенні свою роль зіграла Сирія. Сирійці тримали у своїх руках велику й дрібну торгівлю не тільки в месопотамських містах, а й на сирійсько-палестинському узбережжі, складаючи тут основне ремісниче й хліборобське населення. Вони підтримували найтісніший зв'язок із Вірменією, одна з областей якої - Арзані, або Арзано, - була населена як вірменами, так і сирійцями. Торгові відносини створили сприятливий ґрунт для сирійсько-го впливу на всьому Закавказзі [8, с. 98].

Висновок

Панування Халіфату залишило глибокі сліди в політичному, економічному та культурному житті Вірменії та навколишніх країн. Вірменські лікарі та вчені поряд із греками й сирійцями зіграли значну роль у справі ознайомлення народів Арабського халіфату з давньогрецькою літературою та культурою. Однак роль християн була значною не лише завдяки їхньому справжньому внеску в науку та мистецтво. Їхні праці, їхні ідеї дійсно стимулювали й збагачували ісламську цивілізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесян Г. А. Армянская медицина Средневековья / Г. А. Аванесян ; Всероссийская научно-практическая интернет-конференция студентов и молодых учёных с международным участием "YSRP-2013" // Bulletin of Medical Internet Conferences. 2013. - Volume 3. - Issue 11.
2. Ан-Надим. Китаб аль-Фихрист [Електронний ресурс] / Ан-Надим. - Режим доступу : <http://www.alwaraq.net>.
3. Ас-Сафади. Китаб ал-вафиби-аль-вафайат [Електронний ресурс] / Ас-Сафади. - Режим доступу : <http://www.alwaraq.net>.
4. Гиргас В. Права християн на Востоке по мусульманским законам / В. Гиргас. - СПб. : В печатне В. Головина, 1865. - 107 с.
5. Дворкин А. Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви / А. Л. Дворкин. - Нижний Новгород : Изд-во Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. - 340 с.
6. Ибн Аби 'Усайбий'а. Уйун ал-ахбар фи табакат аль-атибба' [Електронний ресурс] / Ибн Аби 'Усайбий'а. - Режим доступу : <http://www.alwaraq.net>.
7. Панченко К. А. Коста ибн Лука (830-912) и его место в арабо-христианской историографии / К. А. Панченко // Православный Палестинский сборник. - Вып. 100. - 2003. - С. 153-163.
8. Пигулевская Н. В. Культура сирийцев в средние века / Н. В. Пигулевская. - М. : Наука, 1979. - 249 с.
9. Поснов Э. М. История христианской церкви / Э. М. Поснов. - Holy Trinity Orthodox School, 2002. - 340 с.
10. Сорокина Т. С. История медицины / Т. С. Сорокина. - Т. 1. - М. : Академия, 2009. - 560 с.
11. Тер-Гевондян А. Н. Армения и Арабский халифат / А. Н. Тер-Гевондян. - Ереван : АН Армянской ССР, 1977. - 326 с.
12. Ibnal-Qifti's. Ta'rih al-Hukama' / Ibn al-Qifti's. - Auf Grand der Vorarbeiten Aug. Miller's hrsg. Von J. Lippert, 1903. - 525 p.
13. Robson J. Christ in Islam / J. Robson. - London : Religion, 1999. - 162 p.
14. Triton A. The Caliphs and their non-Muslim subjects / A. Triton. - London, 1930.

Мещерякова Дарья,

аспірантка Інститута востокознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

РОЛЬ УЧЕНЫХ-ХРИСТИАН АРМЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В АРАБСКОМ ХАЛИФАТЕ

В статье автор анализирует место и роль ученых армянского происхождения в Арабском халифате в период мусульманского завоевания Армении с использованием сведений арабо-мусульманских историко-биографических словарей. Автор показывает, что армянские врачи наряду с греческими и сирийскими сыграли видную роль в деле ознакомления народов арабского халифата с древнегреческой медицинской литературой.

Ключевые слова: Армения; Арабский халифат; ислам; христианство; ученые.

Meshcheriakova Daria,

Postgraduate student of the Institute of Oriental Studies after named A. Y. Krymskyi NAS of Ukraine

THE ROLE OF CHRISTIAN SCHOLARS FROM ARMENIA IN THE ARAB CALIPHATE

The author analyzes the place and role of the scientist of Armenian origin in the Arab Caliphate during the Muslim conquest of Armenia using information Arab Muslim historical and biographical dictionaries. The author shows that the Armenian physicians along with physicians Greeks and Syrians played an important role in informing the peoples of the Arab Caliphate, the ancient Greek medical literature.

Key words: Armenia, Arab Caliphate, islam, christianity, scientists.

REFERENCES

1. Avanesyan H. A. (2013), *Bulletin of Medical Internet Conferences*, Vol. 3. Issue 11 (rus).
2. An-Nadym. *Kitab al-Fihrist*, available at: <http://www.alwaraq.net>.
3. As-Safady. *Kitab al-vafibi-al-vafayat*, available at: <http://www.alwaraq.net>.
4. Girgas V. (1865) *The rights of Christians in the East Under Muslim Laws*, Saint Petersburg, 107 p. (rus).
5. Dvorkin A. L. (2005), *Essays on the History of the Orthodox Church*, Izdatelstvo Bratstva vo imia sv. kniazia Aleksandra Nevskoho, Nizhniy Novgorod, 340 p. (rus).
6. Ibn Abi 'Usayby'a. *Uyun Akhbar al-Tabaqat al-fi atibba'*, available at: <http://www.alwaraq.net>.
7. Panchenko K. (2003), *Orthodox Palestinian collection*, Vol. 100, pp. 153-163 (rus).
8. Pigulevskaya N.V. (1979), *Culture Syrians in the Middle Ages*, Nauka, Moscow, 249 p. (rus).
9. Posnov E. M. (2002), *History of the Christian Church*, Holy Trinity Orthodox School, 340 p. (rus).
10. Sorokina T. S. (2009), *Medical History*, Vol. 1, Akademia, Moscow, 560 p. (rus).
11. Ter-Gevondian A. N. (1977), *Armenia and the Arab Caliphate*, AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 326 p. (rus).
12. Ibnal-Qifti's (1903), *Ta'rih al-Hukama'*, Auf Grand der Vorarbeiten Aug. Millers hrsg. Von J. Lippert, 525 p. (engl).
13. Robson J. (1999), *Christ in Islam*, Religion, London, 162 p. (engl).
14. Triton A. (1930), *The Caliphs and their non-Muslim subjects*, London (engl).

© Мещерякова Дарья

Надійшла до редакції 06.01.2015